

Sağlık Sosyolojisi Açısından İslam Öncesi Türklerde Sağlık İlişkilerinin Yapısal Görünümü

Structural Look of the Health Relationships in terms of Health Sociology in Pre-Islamic Turks

ÖZET

İslam öncesi dönemden başlayarak konargöçer bir yaşam biçimini benimseyen Türk boyları ve toplulukları, temel geçimlerini hayvancılıktan sağladıkları için bu onlara, kendilerine özgü bir hayat tarzı dayatmıştır. Bu dışadönük yaşama şekli Türklerin yaşam felsefesi olmuş, bu da daha dirençli ve kuvvetli olmayı zorunlu kıldığından, karşılaşılan hastalıklarla mücadele etmek, sağlığını korumak için birtakım uygulamaları hayata geçirmek çok önemli hale gelmiştir. Türklerde uygulanan tedavi yöntemleri, amaçları ve formasyonları açısından genel olarak iki gruba ayrılmaktadır. Birinci grup, Şaman (Kam) ve Baksı olarak adlandırılan, Şamanizm'in daha çok majik tedavi yöntemlerini benimseyen büyücü-tabiplerin bulunduğu tıp modelidir; ikinci grup ise, emçi, otacı ve atasagun olarak tanımlanan gruptur ve droglarla ve öteki tedavi yöntemleriyle dönemin maddi tıp anlayışını oluşturmaktadır. Ancak İslam öncesi Türk tıbbını maddi ve majik biçiminde ayırtmak bir yandan da sakıncalıdır, zira büyü'nün nerede bitip pozitif tıbbın nerede başladığını saptamak imkânsıza yakındır; çünkü birçok majik işlemde, bitkisel ve hayvansal ürünler, maddi araçlar ve madensel maddeler kullanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık sosyolojisi, İslam Öncesi Türkler, Sağlık, Hastalık

ABSTRACT

Turkish tribes and communities, which adopted a nomadic lifestyle starting from the pre-Islamic period, earned their living from animal husbandry, and this imposed a unique lifestyle on them. This extroverted way of life became the life philosophy of the Turks, and it was very important to implement some practices to combat the diseases encountered and to protect health because such a lifestyle necessitated being more resilient and strong. Treatment methods applied in Turks were generally divided into two in terms of purposes and formations. The first group was the medical model called Shaman (Kam) and Baksı, in which some sorcerers-medicals adopted rather magical treatment methods of Shamanism. The second group was the group that was defined as "emchi", "herbalist", and "atasagun" and constituted the material medicine concept of the period with drugs and other treatment methods. However, dividing pre-Islamic Turkish medicine into material and magical forms is also inconvenient, because it is close to impossible to determine where the magic ends and positive medicine begins. Because vegetable and animal products, material tools, and mineral substances are used in many magical processes.

Keywords: Sociology of health, Pre-Islamic Turks, Health, Disease, Structural Look

GİRİŞ

Türklerin kültürünü ve tarihini belli bir coğrafyada ve zaman diliminde bir bütün olarak ele almak pek mümkün değildir, çünkü Türk toplulukları birbirinden ayrı bir biçimde, değişik gelişme yolları izlemişlerdir. Öyle ki Türk tarihi denildiğinde anlaşılması gereken olgu, sadece bir topluluğun belli bir coğrafyadaki tarihinden ziyade, Türk ismiyle anılan ve özel isimlerle bilinen birbirinden değişik toplumların, farklı yerlerde yarattığı kendine özgü tarihsel bütünlüğüdür. Dolayısıyla bu durum, karakteristik açıdan Türklerin toplumsal, kültürel ve siyasal düzlemde ayrışmalarına yol açmıştır (Bayat, 2002: 449). Doğaldır ki böylesi bir süreç de Türklerin sosyolojik ve tarihsel bakımdan araştırılmasını ve değerlendirilmesini zorlaştırmıştır.

Tarihsel olarak Türklerin kaynağı binlerce yıl öncesine dayandırılmaktadır. Ayrı ayrı topluluklar biçiminde Orta Asya topraklarından Avrupa kıtasına değin farklı coğrafi noktalara dağılmış olan Türkler, kültürlerini muhafaza ederek pek çok din ve uygarlıkla temasta bulunmuştur, bu da onların alabildiğine çeşitli toplumsal, kültürel ve siyasal birikim edinmelerine neden olmuştur. Genel kabul gören düşünceye göre Türklerin ata yurdu/anayurdu ise, günümüzün Orta Asya coğrafyasıdır (Karahan, 2012: 425-440).

İslam öncesi dönemden başlayarak konargöçer bir yaşama biçimini benimseyen Türk boyları ve toplulukları, hayvanlarına temiz su ve taze ot temin etmek ve verimliliği artırmak için mevsim değişimlerini baz alarak

Ensar Yılmaz¹

How to Cite This Article
Yılmaz, E. (2023). "Sağlık Sosyolojisi Açısından İslam Öncesi Türklerde Sağlık İlişkilerinin Yapısal Görünümü", International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal, (Issn:2630-631X) 9(67): 2659-2665. DOI: <http://dx.doi.org/10.29228/smryj.67505>

Arrival: 02 November 2022
Published: 31 January 2023

Social Mentality And Researcher Thinkers is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

¹ Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, İstanbul, Türkiye. ORCID: 0000-0002-3594-7312

hareket etmiştir. Temel geçimlerini hayvancılıktan sağladıkları için bu yaşama biçimi onlara, yaylak ve kışlak olarak adlandırılan kendilerine özgü bir hayat tarzını da dayatmıştır (Karahan, 2012: 425-440). Bu dışadönük yaşama şekli Türklerin yaşam felsefesi haline gelmiş, bu da daha dirençli ve kuvvetli olmayı zorunlu kıldığından, sağlıklı bir yaşamı sürdürmek ve karşılaşılan hastalıklarla mücadele ederek sağlığını korumak için birtakım uygulamaları hayata geçirmek çok önemli hale gelmiştir.

İslamiyet'in kabulünden önce Orta Asya Türklerinin tıbbi anlayışı ve ürünleriyle şekillenen Türk tıbbı, esasında, İslamiyet'in kabulünün ardından Anadolu'da yaşayan Oğuz Türklerinin tıbbi deneyimleriyle sentezlenerek günümüze kadar gelmiştir. Atlı konargöçerlik ve doğayla iç içe olma durumu, Doğu Hun Türklerinden itibaren Uygur Türklerine uzanan kendine has bir tipolojiyi doğurmuştur ve içinde bulunduğu evreni ve hayvanlar âlemini anlamlandırmaya çalışan bu insan tipi, yaşamını deneyimlerinden hareketle düzenleyip biçimlendirmiştir (Güven, 2011: 842).

Ancak yine de Türk tıp tarihini üç döneme ayırmak gerekmektedir: Birincisi, İslam öncesi Orta Asya dönemi; ikincisi, İslami dönem; üçüncüsü ise, çağdaşlaşma sürecine paralel Batı eğilimi devresidir (Bayat, 2002: 449). Türkler arasındaki genel kaniya göre İslam Öncesi dönem MÖ 3 ile MS 10. yüzyıl arasını kapsayan dönemdir ve bu süreçte Türk boylarının Orta Asya tarihinde yadsınamaz bir ağırlığı vardır (Taşağıl, 2004: 2).

Sadece Divan-ı Lügati't Türk'e bakmak bile, Türklerin bu konuda geldiği aşamayı gösterir. Burada, hastalıklar, belirtiler, ilaçlar, anatomi, fizyoloji ve aletlerle ilgili 581 sözcük yer almaktadır ve bu sözcüklerin Türkçe olması da bize, Orta Asya Türklerinin İslamiyet öncesi dönemde hastalıkların önemli bir bölümünü bildiğini ve değişik usullerle tedavi etme çabası içinde olduğunu tanıtlamaktadır (Gürel ve Özşenler, 2019: 1132-1140).

Bu dönem Türk tıbbında, bir yönüyle Çin ve Hint etkileri söz konusuysen, diğer yönüyle Şamanist-mistik bir yapı da varlığını muhafaza ettirmektedir. Teşhisi konulabilen cismani hastalıklar ve tanımlanamayan ruhani hastalıklar, bir yandan Kaman, Şaman, Arwışçı, Baksı, Baksa, kötü şaman anlamına gelen Abası Oyun ve iyi şaman olarak adlandırılan Ayı Oyun gibi halk tabipleri aracılığıyla sağlığı bozan kötü ruhlar kovulmuş; bir çeşit bitki uzmanı olan ve otacı olarak nitelendirilen tabiplerce de Türk insanının sıhhatini koruma ve hastalıkları uzaklaştırma gayreti içinde olunmuştur (Güven, 2011: 842).

HASTALIKLARIN İLAÇLARLA TEDAVİSİ

İnsanlık tarihi boyunca sağlıklı yaşama ve hastalıklardan korunma isteği, her dönemin başat güdüsüdür. Dolayısıyla toplumların hastalıklara karşı tutumunu belirleyen de mevcut üretim biçimi ve yaşamlarını sürdürdükleri coğrafyadır ve bu da toplumlar arasındaki değişikliklere ya da benzerliklere işaret eder.

Bilindiği gibi, hastalıklarda tedavinin yolu, evvela teşhisten geçmektedir; teşhis de tabiplerin hastanın ten renginden idrarına, kan ve nabzına kadar birtakım öğeleri incelemesiyle elde edilir (Mandaloğlu, 2021: 75). Teşhisin ardından tedaviyi doğadaki bazı maddelerin yardımıyla yapmaya çalışan tabiplerin bu yöntem emlemek, salmamak olarak adlandırılır. Burada asıl olan, ilaç aracılığıyla hastalığın sağaltımını sağlamaktır (Mandaloğlu, 2021: 76).

Türkler, İslamiyet'ten önce, Orta Asya'da hayvancılıkla geçiniyordu ve dolayısıyla doğadaki bitkileri ve hayvanları tepeden tırnağa bilmeleri ve tanımaları da kaçınılmazdı. Öyle ki eski devirlerden bu yana "ne tür rahatsızlığa ne tür bitkiler iyi gelir" sorusunun cevabını deneyimleyerek keşfetmişlerdir (Mandaloğlu, 2021: 76). Ancak sadece bitkileri değil, bazı madensel ve hayvansal maddeleri de ilaç yapımında kullanmışlardır. Sözelimi kimi zaman hayvansal ürünleri bitkisel ürünlerle karıştırmış, kimi zaman da tamamen hayvansal ürünlerden yararlanmışlardır.

Tedavi usulleri arasında, bitkisel ya da hayvansal droglardan yapılan merhemler ve yakıları kullanmanın yanı sıra, savaş yaralarını sarma ve ustalıkla yerine yerleştirme, dikme ve beslenme biçimleri de bulunmaktadır (Arslan, 2019: 301). Tedavi yönteminin basit ve kompoze ilaçlar ile gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Tereyağı, bal, pirinç suyu, keçi sütü, et suyu, eşek sütü, şarap ve yoğurt gibi yardımcı ürünlerden yararlanılarak yapılan ilaçlar, hap, toz, merhem, fitil ve damla biçiminde kullanılırdı. İlaç yapımında ölçü birimi bıçak ucu, kaşık, arpa, çan, çanak ve mercimeğe göre belirlenirken, kullanımları ise günün belli saatlerine göre ayarlanırdı (Bayat, 2016: 249).

Örneğin, sulu ilaç içirmek, tozlaştırılmış ilacı boğaza boru ile üfleme, kulağa ilaç damlatmak, kan almak vb. metotlar Uygurlarda kullanılan tedavilerdi. Ayrıca hastalara verilen ilaçlara da genellikle bal, yoğurt ve et suyu gibi bazı besinler ilave edilirdi (Batmaz, 2013: 29).

İslamiyet öncesi dönemde Türklerin inancına göre, yalnızca hastanın bedeninde kalmayacağı düşünülen kötü ruhlar, sağlıklı kişilere de geçirdi; yani bütün hastalıkların bulaşıcı olduğuna inanılır, hastanın bakımı ve

tedavisi için de bu nedenle özel çadır tahsis edilirdi. Yani başına su ve ekmeğin bırakıldığı hastaya kimse yaklaşmaz ve hastalığı boyunca hiç ilgilenilmezken, çadırının önüne de “hastalığı” sembolize etmesi için bir mızrak dikilir, en yakınım bile girmesinin yasak olduğu çadıra bir tek tabip girebilirdi. Bütün bunların nedeni, ziyaretçilerin çadıra girerken kötü ruhu ya da rüzgârı da beraberinde sokabileceği korkusuydu. Hastanın uzağında duran tabip, elini ağrıyan kısmın üzerine koymasını istediği hizmetliden bulduğu şeyi çıkarmasını isterdi. Hastanın hayatını kaybetmesi durumunda ise cenaze bulunduğu yerde bırakılarak o civardan uzaklaşılır, eşyaları da ateşe atılarak arındırılırdı (Bayat, 2016: 240).

Bütün bu önlemler bize, salgın hastalığa uğrayan kişiye karantina tedbirleri uygulandığını göstermektedir. Yukarıda da değindiğimiz gibi, kişinin salgın hastalığa maruz kaldığının diğer insanlar nezdinde görülebilmesi maksadıyla girişe dikilen mızrağın iki yıl çakılı durması demek, bunun iki yıl boyunca devam ettiği ve önlemlerin de iki yıl boyunca sürdürüldüğü bir süreç olduğu anlamına gelir (Bardakçı, 2020: 43).

Tabiplerin sadece hastalıkları iyileştirilmekle yetinmediği eski Türk toplumunda, insanların hastalanmasını önlemek amacıyla verdiği koruyucu sağlık hizmetleri de hayati öneme sahiptir. Bunların başında, beslenme ve diyet gelmektedir. Tabipler için beden ve ruh sağlığı için en temel uygulama, fiziksel harekettir (Mandaloglu, 2021: 65). Yine, kısırak sütünden elde edilen, Türklerin binlerce yıldır severek içtiği kırmızı, çoğu hastalığa iyi gelmesinin yanı sıra, halsizlik ve ihtiyarlık için de kullanılmıştır (Yaygın, 1991: 111-115).

Ölüleri yakma geleneğinin de var olduğu İslamiyet öncesi dönemde, Türklerin inancına göre ateş, insanları günahlarından arındırıyor ve ölüleri temizliyordu. Türklerin cesetleri yaktığı bu eski geleneğe MÖ 1200 yıllarından itibaren rastlanılmış, sonraki dönemlerde bunun Uygurlar, Kırgızlar, Göktürkler, Peçenekler, Hunlar, Hazarlar ve bazı Türk topluluklarında da sürdürüldüğü anlaşılmış, İslam dinine geçmelerinin ardından ise bu geleneğin tümüyle son bulduğu görülmüştür (Yaşa, 2019: 275-295).

HASTALIKLARIN BÜYÜ VE DİNİ RİTÜELLERLE TEDAVİSİ

İslamiyet'ten önce Türklerin inanç dünyası kendine has bir görünüm sergiliyordu; buna göre hastalık ve sağlık, doğadaki iyi ve kötü ruhlar arasındaki dengeye bağlıydı ve bu nedenle kişi ile ruhlar arasında (Tekel 825) bir intibak süreci söz konusuydu. Türkdogan'a (1991: 45) göre iyi ve kötü güçler fikrine bağlanan hastalıkların insan bedenine musallat olması, büyücüler ve şamanların da doğaüstü unsurlarla temas kurmasına neden olmuştur. Büyü ve dinsel inançların hâkim olduğu bu geleneksel sistemlerde hastalık ve sağlık, insan bedenine yabancı unsurların girmesiyle ve onların yaptıkları kötülüklerle değerlendirilmiş, hastalığın sebepleri ruhlar âlemiyle ilgili güçlerle yorumlanınca, tedavi pratikleri de onları ortadan kaldırmaya yönelik olarak belirlenmiştir.

Hastalık ve salgınlar, eski Türklerin inanç sistemine göre, ekseriyetle kötü ruhlar ya da Erlik Han tarafından başlarına musallat edilmiştir. Kötü ruhlar veya Erlik Han, inancıya göre iki nedenden dolayı bu hastalıkları gönderirler; ya kendilerine kurban sunulmasını istiyorlardır, ya da kendilerine karşı saygısızlık yapan insanları cezalandırıyorlardır. Salgın veya hastalığın son bulması umuduyla insanlar da onların isteklerini yerine getirir ve kurban sunarlar; ne var ki bu, hastalığın her zaman geçeceği anlamına gelmez (Bardakçı, 2020: 41).

Kurban verme yöntemine kötü ruhların gazabından kurtulmak maksadıyla sıklıkla başvurulur. Kanlı ya da kansız olarak verilen kurbanların başında at gelmektedir ve hastalığın tedavisinde renkleri belirleyicidir. Sözelimi doru atın vereme iyi geleceği, boz atın ise karın ve göğüs hastalıklarını iyileştireceği düşünülmekte; ya da sarımtırak atların romatizmayı iyileştireceği, gök atın ise baş hastalıklarına iyi geleceği inancı hâkimdir. Ancak kanlı kurbanların yanı sıra, kansız kurbanlar da söz konusudur (Demir, 2016: 22). Milattan öncesine uzanan eski Türk düşüncesinde at gökle özdeşleştirilmiş, onun gökten geldiğine inanılmış ve bu nedenle de kurban edilirken ilkin Tengri'ye (Gök tanrıya) armağan edilmiştir (Bardakçı, 2020: 41-48). Kansız kurbanlar arasında; atın saçı veya kırmızın dışında; yağ, buğday, süt, şarap, darı veya para; saman davuluna veya ağaçlara bez parçalarının bağlanması, kırmızı serpme törenleri gibi ritüeller bulunmaktadır. Günümüzde buğday, darı, para saçmak gibi âdetlerin bugünlerde hâlâ sürdürüldüğü bilinmektedir (Demir, 2016: 22).

Tedavi esnasında başvuru bir diğer yöntem de ruhu korkutmaktır, bu yüzden kadın şamanlar ruhu kaçırmak için aniden cinsel organlarını gösterirler ki kötü ruhu korkutup vücuttan kovabilsin. Tedavi amacıyla kadın şamanların çıplak kamlık yaptığı da ayrıca bilinen bir durumdur. Şamanın tedavi sürecinde uyguladığı yöntemler; bedeninden çıkan ateşin hastayı sarıp iyileştireceğine inanılan ateşle iyileştirme; bedene kötü ruh girmişse bu ruhu hayvan, hayvan iskeleti, cansız nesnelere gibi başka bir şeye göçürme; bedenden kut çalınmışsa hayvan kurban etme; dans etme ve titreme ile sarsılmadır (Demir, 2016: 22).

Genellikle tabuyu çiğneme ya da karşı çıkmanın neticesinde veya görünmeze karşı işlenen bir suçla meydana geldiği düşünülen hastalıkta, büyü ile tedavi etmenin haricinde, fazla sadaka verme ve esirleri serbest bırakma

gibi iyilikler de sergilenmek durumundaydı; çünkü bedeninin muhafaza edilmesinin en temel yolu dua etmekten geçiyordu (Bayat, 2016: 240).

Büyü ile tedavide kullanılan metotlar; ayıların dişi veya tırnağı, kartalların pençesi ve kurtların kılı, tırnağı, kemiği veya dişi gibi kültik hayvanların parçaları ve onları sembolize eden figüratif nesnelere (Bayat, 2016: 244). Uygurlarda hayvansal droglardan elde edilen ve afrodizyak olarak kullanılan kurt ödü veya geyik boynuzu gibi majik nitelikli droglara Türk halk hekimliğinde de tedavi ve önleyici amaçlı başvurulduğu görülmektedir (Çavdar, 1988: 312).

Eski Türklerde savaş, ölüm, bereket ve salgın hastalık gibi kehanetlerin ateşe bakılarak görüldüğüne inanılırdı. İnan'a (1976: 42-43) göre önceden belirlenen bir günde Türklerin büyük hükümdarı için büyük bir ateş yakılırdı. Kurbanların sunulduğu, duaların okunduğu bu ateşin üzerinde devasa alevler yükselir ve hükümdar alevlerin renklerine bakarak kehanette bulunurdu. Eğer ateşi yeşilimsi alevler kaplamışsa bu, bol yağmur ve mahsulün bereketli geçeceği anlamına gelirdi; alevler kırmızı renkliyse savaşın çıkacağına delalet ederdi; sarı renkteki alevler hastalıklar ve salgının olacağını gösterir, siyah renkliyse hükümdarın ölümüne veya uzak yolculuğuna işaret ederdi. Görüldüğü gibi eski Türklerde sarı rengin hastalıkları ve salgını simgelediği buradan da anlaşılmaktadır.

Eski Türklerde hastalıkları uzaklaştırmak niyetiyle başvuru olan bir başka yöntem de, kutsal kabul ettikleri ağacın çevresinde dönmeleridir; kümeler oluşturdukları ağacın çevresinde sağlık dileklerinde bulunarak dönerler, ağaca genellikle hastalıkları temsilen kumaş parçaları bağlarlar ya da çivilerlerdi. Gerçekten de bugün bile Anadolu'da özellikle tek ağaçlar ile mezar yanlarında ya da pınar başlarında bulunan ağaçlara yaygın bir şekilde çaput bağlanması bu geleneğin devamıdır (Bardakçı, 2020: 41-48).

Yine Türklerin, kimi hastalık veya psikolojik rahatsızlıkları da ateşle ilişkilendirdiği görülmektedir. İnanışa göre, sözgelimi yeni doğum yapmış kadınların peşine düşerek onları huzursuz eden Al Bastı ya da Al Karısı, ateş kökenli bir ruhtur. Aynı şekilde kimi Türk topluluklarında, kişinin boyun bölgesinde ya da başında çıkan yara ve uçukların ateşe saygısızlık edilmesi sonucunda ortaya çıktığına, tedavisinin de sadece kartaldan türeyen Şaman'ın çakmak taşıyla yakacağı ateş sayesinde mümkün olacağına inanılırdı. Bu durum bir tek toplumun gündelik yaşamına özgü değil, idari meselelerde de geçerliydi; diplomatik ilişkiler bağlamında gönderilen elçiler, hükümdarla görüşürülmeden önce, kendisiyle gelebilecek kötü ruhlar nedeniyle yanan ateşler arasından geçirilerek arındırılırdı (Gülyüz, 2019: 210-211). Eski Türk geleneğinde tedavinin, kötü ruhların kovulmasıyla sağlanacağı inancı, kurşun dökmeden şişe çekmeye, kutsal ateş yakmaktan kan akıtmaya, fal bakmaktan buhar damllarına, emmeden tütsülemeye değin bir dizi yöntemi içermektedir (Ceylan, 2012: 19).

Tedavi ayinlerinde hastalıkları uzaklaştırmak veya korunmak için gerçekleştirilen ritüel, maskesi ve sihirli olduğuna inanılan davulu ve üstünde simgesel figürleri olan elbisesiyle kamın, ortadaki ateşin yanı başına yatırılan hastanın karşısında ayin yaparak mistik güçlerini kullanmasıydı. Tedavide önemli yeri olan müziğin de mistik bir işlevi vardı (Bayat, 2016: 239).

Kam, Şaman ve Baksı adıyla anılan tabipler; dans, ezgi ve ritim aracılığıyla tedavide müziği bir yöntem olarak seçmişlerdi. Örneğin, tedavide ağırlıklı olarak kullanılan kopuzun hastayı kötü ruhlardan arındıran ve iyileştiren bir rolü bulunmaktadır. Ancak Şamanlar davullarını sadece hasta tedavisinde kullanmamış, dini törenlerde de çalmışlardır. Kendilerine özgü mistik tekniklerle ve parapsikolojik bir biçimde hastaya uyguladıkları tedavi, insan ruhu ile bedeninin ayrıştığı duygusunu veren yapay uyku şeklinde tatbik edilmektedir. Baksıların tedavide şiiri, dansı ve müziği etkili bir biçimde ustaca bir araya getirerek kullanması onların tabip olarak ayrı bir maharetini de gözler önüne serer (Utebay, 2020: 66).

HEKİMLERİN TOPLUMSAL ROLÜ VE STATÜSÜ

Yaşadıkları coğrafyada karşı karşıya kaldıkları hastalıkları tedavi etme noktasında sayısız alternatifini deneyen Türklerin arasından, süreç içinde ilaç yapan, ilaçları uygulayan ve hastalıkları iyileştiren kişiler çıkmıştır (Rüzgar 422). Öncelikli olarak sağaltımı yapanlar "Kam"lar ya da "Baksı"lar olup, bu kişiler dini ritüelleri de yönetmektedir; bir diğer grup ise, "Emçi", "Otacı" veyahut "Atasagun" denilen tabiplerden oluşmaktadır (Sarı, 2017: 89).

Ot sözcüğü, eski Türkçede ilaç, zehir, tıbbi bitki ve tabiatla kendi kendine yetişen bitki anlamına gelmektedir, "otacı" ise "ilaç yapmak" anlamına gelen "otamak" fiilinin köküne "-cı, -cı" biçimindeki meslek bildirme ekinin getirilmesiyle türetilmiş bir sözcüktür ve tabip anlamında kullanılır. Günümüzdeki doktorluk mesleğinin eski çağlardaki karşılığı olan otacılar, hastalarını çeşitli bitkilerden faydalanarak iyileştirirlerdi (Tekel, 2020: 829) ve Türkler içinde ayrıcalıklı, yüksek bir makama sahiplerdi. Öyle ki bu makam, Oğuzlarda da onun karşısına çıkıldığında secde etme derecesinde, dahası bir emriyle mallarını ve yaşamlarını verebilme

raddesindeydi (Altıntaş, 2007: 77). Uyguladıkları tedavi usulleri nedeniyle hastalar nezdinde büyük saygı uyandıran otacıların kendilerine seçtikleri semboller ise yılan ve ejderhadır. “Emçi” sözcüğü de, eski Türklerin tabip anlamında kullandığı bir başka sözcüktür ve bu da eczacı ve ilaç yapan adama karşılık gelir (Mandaloğlu, 2021: 65).

Kamlar, Yusuf Hâcip’in otacıların (tabipler) ardından afsuncular (mu’azzimler) diye sözünü ettiği gruptur. Bu konuda şunları kaydetmektedir: “Otacılardan sonra afsuncular gelir. Yel, şeytan (yek) hastalıklarını bunlar tedavi ederler. Bunlara katılmak (karışmak), yel, şeytan dokunanları bunlara okutmak gerektir. Acaba nasıl faydası dokunur desen bile sen onu hoş tut. Tabip afsuncunun sözlerini beğenmez, afsuncu da tabibe yüz çevirir. Tabip ‘ilâç kullanırsa hasta iyi olur’der. Afsuncu ise ‘muska kullanırsa cin-şeytan uzaklaşır,’ der (İnan, 1986: 73).

Büyüyü kesinlikle kötü amaçlarla kullanmayan Kamlar (Ocak 71), Şaman inanişinde din adamını temsil ederlerdi. Kamların ayinlerin düzenlenmesi ve ruhlar ile fanilerin iletişimini sağlamalarının yanı sıra halk sağlığına ilişkin çözümler de üretmesi, insanların onları üst düzeye taşımalarına neden olmuştur (Avcı, 2020: 520).

Tören esnasında değişik anlamlara açılan, bütün parçalarının simgesel bir anlam ihtiva ettiği giysiler giyiniş külahlar takan Kamlar, temelde dinsel olduğu kadar, mistik ve büyüsel bir otoriteyi de simgelemektedir (Mandaloğlu, 2021: 143). İnsanlık tarihinin ilk hekimleri sayılabilecek olan Şamanlar, uyguladıkları psikoterapi yöntemleri ile toplumsal yaşamda büyük rol oynamışlar, ayrıca fizyoterapi metodunu da hayata geçirmek suretiyle hastalarını iyileştirmişlerdir (Mandaloğlu, 2021: 145).

Bunların iki tür görevi vardır: İlki, hastaları tedavi etmek ve iyileştirmektir; diğer görevleri ise, yaşama veda edenlerin ruhlarını öteki yaşama göndermek. Ancak bu iki temel niteliğini bir yana bırakırsak; yağmur yağdırmak da, büyü yapmak veya fala bakmak da uğraş alanları arasında görülmektedir (Şener, 1996: 23).

Hunlar’da *atakam/eş-kam* olarak geçen, diğer Türk boylarında ise *kam* olarak adlandırılan bu kişilerin, doğuştan bu işe yatkın olduğuna, özel niteliklerle donatıldığına inanılırdı. Doğaüstü güçler tarafından seçilen Kamlar, içedönük ve insanlardan uzak olarak yaşamını sürdüren, parapsikolojik haller gösteren, özel yetenekleri sayesinde ruhlar âlemi (kutsal alan) ile insanlar arasında aracılık eden, telkin yoluyla şiddetli transa geçebilen kişilerdi (Bayat, 2016: 240).

Hastalıklar, Şaman inanişine göre, insan ile doğa arasındaki mevcut dengenin bozulması neticesinde oluşmaktadır ve bünyede beliren bütün hastalıklar evvela beyin aracılığıyla bilince çıkarılır. Sadece ruhsal hastalıkların değil, fiziksel rahatsızlıkların tedavisi de yine Şamanların görevleri arasındadır (Mandaloğlu, 2021: 144). Tüm hastalıkların tedavisinde Şamanların referans noktası, evrendeki her şeyin bir ruh taşıdığı fikridir ve tedavinin ana eksenini de bu düşünce bağlamında kötü ruhların insan bünyesine yönelik hasarını engellemektir. Buradaki teorik çerçeveden hareketle tedavi, ruhun geri dönüşümünü sağlama noktasında ve/veya hastalığa neden olan şeyi emip bedenden çıkarma şeklinde tezahür etmektedir (Demir, 2016: 22).

Hastaları tedavi etme aşamasında Şamanların, hastaların kötü ruhlarla savaşmalarını ve hasta oluş süreçlerini gösteren soyut ritüelleri ve ayinleri gibi sembolik uygulamaları vardır (Kaya, 2001: 213). Şaman tarafından uygulanan yöntemin iyileştirme sürecinde dört temel aşaması vardır. İlk aşaması, yardımcı ruhların çağrılması; ikinci aşaması, hastalığın nedeninin bulunması; üçüncü aşaması, hastanın ruhunu etkisi altına alan kötü ruhların uzaklaştırılması; dördüncü aşaması ise, Şamanın ruhunun, hastanın ruhunu aramak için seyahat yapmasıdır (Ocak, 1983: 149).

Tedavi safhasında Şaman, dizleri üzerinde durarak kendini güçlü kılacak şarkısını söylemeye başlayıp emme işleminde ona yardım edecek ruhları davet eder. Eşzamanlı olarak da, emme işlemiyle hastadan çıkarttıklarını tükürmek amacıyla, kendine doğru, içinde kum veya suyun olduğu sepetini veyahut kabını yaklaştırır. Hastanın üstünde çingırağını sallayıp ruhları çağırarak için yoğunlaşırken, bir çember haline gelen grup üyeleri de güç şarkısını söyleyerek ona destek olur. Şaman kehanet tekniğiyle hastanın içindeki istilacı, zararlı güçleri arar: Gözlerini kapatıp elini ileri geri hareket ettirerek hastanın kafası ve vücudunda dolaştırır; vücudunun herhangi bir yerinden enerji, titreşim ya da özel bir ısı gelip gelmediğini kontrol eder (İzgii 2012: 35).

Şamanist inanca göre kötü ruhları kovan ve her şeyi temizleyen, ateşti (Avcı, 2020: 520). Kimi hastalıkları ve ruhsal rahatsızlıkları iyileştirdiğine inanılan ateşin, mekânların tütsülenerek içindeki insanlarla beraber arındırıldığı, Nevruz bayramında ise üzerinden atlayan kişileri hastalık ve kötülüklerden koruduğu düşüncesi de hâkimdi (Dilek, 2007: 34).

Bitkiler, merhemler ve bitki köklerinden de faydalanılan Şamanist tedavide, kırlardan toplanan çiçek ve yapraklarla oluşturulan özel çayların yanı sıra, lapalar da etkilidir. Kimi hallerde hastanın iyileşebilmesi için

ter banyosu yapmasını da talep eden Şaman, bazı hallerde de ona doğrudan masaj uygulamak suretiyle tedavi eder. Şamanist tedavinin en yaygın biçimi, kişiyi hastalıklı bölgeden kurtarabilmek için doğrudan hasta bedene uygulanan emme yöntemidir (Mercan, 2018: 136).

Yaradılış özellikleri Şaman olmak için yeterli bir kriter olmayıp, adaylar arasında bazı özel yetenek ve bilgi de aranmaktadır. Kamlik eğilimi ve yeteneği arasında görülen; inzivaya çekilme, hayal görme, söyleme, dalgınlık, sinirlilik, ağaç kabuklarını yeme, arada sırada baygınlık geçirme, sara nöbetlerini andıracak şekilde ağızdan köpükler gelme, kendini bıçakla yaralama, suya ya da ateşe atma gibi emareler de bulunmaktadır (Mandaloğlu, 2011: 111-122)

Çoğunlukla fakir kişilerden oluşan Şamanlar, geçimlerini emekleriyle sağlarlar; en ağır işlerden bile ücret talep etmezler, alsalar dahi epey sembolik bir ücrettir bu. Çünkü burada amaç zenginlik olmadığı gibi, ayrıca Şamanizm'in özüne de terstir. Yaşamdaki tek amacı ve en büyük mutluluğu, üyesi olduğu topluluğa karşılıksız hizmet etmek, en sıkıntılı günlerinde halkının yardımına koşmaktır. Böylesi bir hizmet ise, tamamen gönüllü bir biçimde ve kesinlikle karşılık beklenmeden verilen bir hizmettir (Şener, 1996: 25).

Türk toplumunda İslam'dan önce Şamanlar otacılara nazaran daha saygın ve yüksek bir statüye sahipti, ancak süreç içinde tabiplik Şamanların görev alanından ayrılarak, maddi tedavi yöntemlerini uygulayan sınıf olarak karşımıza otacı ve emçileri çıkarmıştır (Batmaz, 2013: 28).

SONUÇ

Çağlar boyunca insanlık, sadece maddi/fiziki bakımdan değil, manevi/ruhsal açıdan da sağlık sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır. İslamiyet ile henüz tanışmadığı dönemlerde çeşitli sağlık sorunlarına maruz kalan Türkler de bir yandan bunların çözüm yollarını aramış, diğer yandan karşılaştıkları toplulukların inancından etkilenmiş de var olan bilgi birikiminden faydalanmayı tercih etmişlerdir. Bir yandan yaşadıkları coğrafi bölgelerin biyolojik çeşitliliği, diğer yandan farklı toplumlarla bilgi alışverişine açık bir ortamın varlığı, Türkleri hastalıkların tedavisinde zengin ve değişik formüller oluşturmaya itmiştir.

Hastalığın sebeplerini doğada gören eski Türkler, tedavinin de yine doğada var olan kaynaklar aracılığıyla sağlanabileceğine inanmış; bu anlayış deneme-yanılma yöntemiyle hastalıkları tedavi eden otacıların bitkisel usulleri benimsemesine yol açmıştır. Eski Türklerde otacılık geleneği bitkiler dünyasını daha iyi tanımayı kaçınılmaz hale getirirken, aynı zamanda da akılcı tıp anlayışı ve farmakolojinin öncüsü olmuştur. Öte yandan, Türk toplumunda bitkiler konusunda bilgi sahibi olan kadınlar da bitkisel tedavi süreçlerinde yerini almıştır (Mandaloğlu, 2021: 65).

İslamiyet öncesi dönem incelendiğinde, Orta Asya Türk tıbbı, uygulanan tedavi yöntemleri, amaçları ve formasyonları açısından iki gruba ayrılmaktadır. Birinci grup, Şaman (Kam) ve Baksı olarak adlandırılan, Şamanizm'in daha çok majik tedavi yöntemlerini benimseyen büyücü-tabiplerin bulunduğu tıp modelidir; ikinci grup ise, emçi, otacı ve atasagun olarak tanımlanan gruptur ve droglarla ve öteki tedavi yöntemleriyle dönemin maddi tıp anlayışını oluşturmaktadır (Bayat, 2016: 237).

Ancak İslam öncesi Türk tıbbını maddi ve majik biçiminde ayırtırmak alabildiğine sakıncalıdır, zira büyüün nerede bitip pozitif tıbbın nerede başladığını saptamak imkânsıza yakındır. Örneğin birçok majik işlemde, bitkisel ve hayvansal ürünler, maddi araçlar ve madensel maddeler ile cansız nesnelere kullanılmaktadır (Bayat, 2016: 238); bunun nedeni de, söz konusu dönemde Türklerin doğa ve toprakla iç içe bir yaşamlarıdır.

Öteki topluluklar gibi Türklerin de İslamiyet öncesi dönemde, dini inançları ve büyüsel işlemleri referans aldığı tedavi yöntemleri olmuştur. Tıp bilgisinin biçimlenmesinde halkın gelenekleri ve inanç sistemi belirleyici unsur olmuş; kimi yöntemleri rasyonel tıp ile uyumluluk arz eden Şamanların yerini, zaman içerisinde tıp eğitimden geçmiş, otacı hekim tipi almıştır. Emçiler de bugünün eczacısı, Atasagun ise hekimbaşı kimliğine karşılık gelir.

İslamiyet öncesi dönem itibarıyla Türk tıbbına, ancak Orta Asya Türk toplumları bağlamından bakılabilmektedir. Söz konusu dönemin tıp anlayışı, dünya tıp tarihiyle paralel bir biçimde iki aşama halinde değerlendirilebilmektedir. İlki, Şamanizm ekseninde ve tıbbi tedavi süreçlerinin 'Kam' ya da 'Şaman' olarak nitelendirilen kutsal kişiler aracılığıyla yapıldığı dinsel ve büyüsel tıp anlayışıdır. İkincisi ise, tıbbi tedavi süreçlerinde 'Emçi', 'Otacı' veya 'Atasagun' şeklinde nitelendirilen tabiplerin bitkiler ve diğer yöntemleri uyguladığı anlayıştır (Gürel ve Özşenler, 2019: 1333).

KAYNAKÇA

Altıntaş, A. (2007). Tıp tarihi ve tıp etiği. İstanbul Üniversitesi Matbaası, İstanbul.

- Arslan, M. (2019). Tarihi Türkçe tıp metinlerinde savaş aletleri ve savaş yaralarının tedavileri. ERDEM, (77), 281-306.
- Avcı, M. (2020). İslam'ın orta Asya tarihi. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9(1), 518-528.
- Bardakçı, K. (2020). Eski Türklerin inanç sisteminde salgın. Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 126 (248), 41-48.
- Batmaz, M. (2013). Eski Uygur Türkçesinde tıp terimleri. Yüksek lisans tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Bayat, A. H. (2002). İslam öncesi Orta Asya Türk dünyasında tababet. Türkler, (ed. Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, 449-459
- Bayat, A. H. (2016). Tıp tarihi. Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- Çavdar, A. (1988). Günümüz Türk halk hekimliğinde İslam öncesi Türk tıbbının izleri. I. Türk Tıp Tarihi Kongresi, 309-312.
- Ceylan, İ. (2012). Türklerde cerrahinin gelişimi. Türk Cerrahi Derneği Yayınları, İstanbul.
- Demir, M. (2016). Şamanizm'de hastalık kavramı ve tedavi yaklaşımları. Lokman Hekim Dergisi, 6(1), 19-24
- Dilek, İ. (2007). Sibiry Türklerinde ateşle ilgili inançlar, törenler ve bazı efsaneler. bilig, (43), 33-54.
- Gülyüz, B. G. (2019). İslam öncesi Türk kültüründe ateş ve ateşe hükmedenler (Maddi kültür izleri ışığında). Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 9(17), 201-223.
- Gürel, E. ve Özşenler, D. (2019). Türkçede doktor İmgesi: Atasözleri ve deyimler üzerine bir içerik analizi. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 12(68), 1307-9581.
- Güven, M. (2011). Türk dili ve kültürü açısından XIV-XV. yüzyıl eski Anadolu Türkçesi Türkçe tıp yazmaları eleştirel bir bakış. Turkish Studies, 6(3), 841-850.
- İnan, A. (1976). Eski Türk dini tarihi. Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- İnan, A. (1986). Tarihte ve bugün Şamanizm materyaller ve araştırmalar. Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, Ankara.
- İzgi, C. M. (2012). Şamanizm ve şamanlara genel bakış. Lokman Hekim Dergisi, 2(1), 31-38
- Karahan, R. E. (2012). Eski Türklerde şehircilik. A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (48), 425-440.
- Kaya, M. (2001). Eski Türk inanışların Türkiye'deki halk hekimliğinde izleri. Folklor/Edebiyat Üç Aylık Kültür Dergisi, 7(25), 199-218.
- Mandaloğlu, M. (2011). Türk kültür çevresinde Şamanizm ve şamanlık meselesi. Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, (3), 111-122
- Mandaloğlu, M. (2021). Eski Türklerde hastalıklar ve tedavi yöntemleri. Orion Kitapevi, Ankara.
- Mercan, T. (2018). Şamanlık ve şaman şifacılığı. Yüksek lisans tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Ocak, A. Y. (1983). Alevi ve Bektaşî inançlarının İslam öncesi temelleri. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Rüzgar, B. (2018). Eski bozkır kavimlerinde tıp ve sağlık alanında üretilen bilimsel bilgi (Başlangıçtan Uygur döneminin sonuna kadar). ASEAD, 6(4), 420-433.
- Sarı, İ. (2017). Türklerde tıp. Net Medya Yayıncılık, İstanbul.
- Şener, C. (1996). Şamanizm, BDS Yayınları, İstanbul.
- Taşagıl, A. (2004). Çin kaynaklarına göre eski Türk boyları. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Tekel, F. (2020). Halk hekimliğinde sağaltıcılar. 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9(27), 819-840.
- Türkdoğan, O. (1991). Kültür ve sağlık-hastalık sistemi. MEB Yayınları, Ankara.
- Utebay, A. M. Türk-İslam medeniyetlerinden günümüz Türkiye'sine müzikle tedavi. Sanat ve İnsan Dergisi, 4(1), 58-80.
- Yaşa, R. (2019). Eski Türk cenaze törenlerinde ölü yakma âdeti. Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, 4(1), 275-295.
- Yaygın, H. (1991). Kımızın nitelikleri ve sağlıkla ilgili özellikleri. Gıda Dergisi, 16 (2), 111-115